

Vízkeleti László

A -ra/-re esetragok magyar–német kontrasztív elemzése

Bevezetés

Két vagy több nyelv kontrasztív (összehasonlító) elemzése a nyelvtudomány gyakran alkalmazott módszereinek egyike. A kontrasztív nyelveírás történetileg a nyelvtipológia eredményeit is felhasználva a történeti-összehasonlító nyelvészetből építkezik. Időtől és tértől függetlenül a nyelvtipológia eredményei kutatásunk alapját képezhetik. A nyelvtipológia a nyelvek osztályozására irányuló módszer a nyelvi szerkezetek típusai alapján, a kontrasztív nyelvészet pedig két vagy több nyelv összehasonlítására fókuszál, azok eltérő jegyeit vizsgálja. A kutatási eredmények gyakorlatban leginkább az idegen nyelvek oktatásában nyerik el érdemüket (vö. Crystal 2003: 112–113, 372).

Tanulmányomban a magyar *-ra/-re* esetrag német ekvivalenseivel szeretnék foglalkozni, vizsgálatomban alaktani és szemantikai sajátosságokra szeretnék fókuszálni.

1. A kontrasztív nyelvi elemzések felhasználhatósága

A kontrasztív nyelvészeti kutatások a nyelvi rendszer egyes részeire helyezik a hangsúlyt, azaz nyelvek közti hangtani, alaktani, mondattani sajátosságokat vizsgálnak, pontosabban a részrendszerek közti eltérő tulajdonságokra fókuszálnak (vö. Kiefer szerk. 2006: 267).

A kontrasztív kutatások egyik fő célja, hogy rámutasson azokra az elvekre, amelyek lehetővé teszik egy-egy idegen nyelv elsajátításának jellemzőit a vizsgált nyelvek szerkezetének összevetése alapján. Az idegen nyelvek elsajátítása során különböző nehézségek léphetnek fel, éppen ezért a kutatás szempontjából is fontos definiálni néhány fontos terminust: **kontaktushatás – pozitív transzfer – negatív transzfer.**

Az idegen nyelvek elsajátítása során keletkező hibák egyik forrása a kontaktushatás. Kontaktushatásról akkor beszélünk, ha az anyanyelv (vagy egy másik, már magasabb szinten elsajátított idegen nyelv) befolyást gyakorol a tanult nyelv egyes elemeire, szerkezeire. A hibaforrásként szolgáló kontaktushatást negatív transzfernek nevezzük. Pozitív transzfer érvényesül akkor, ha a tanuló anyanyelve és a megtanulandó célnyelv strukturái hasonlítanak egymásra és ezért megkönnyítik az elsajátítást (Kiefer szerk. 2006: 996–1017).

Az összehasonlító elemzések túlnyomó része csupán a nyelvi struktúrák szembeállításával foglalkozott, tehát az elért eredményeket nem alkalmazták a tanulási folyamatok korszerűsítésére. Dolgozatomban a fent megjelölt esetragok kontrasztív elemzésével foglalkozom a morfológia és a szemantika szabályszerűségeinek megfelelően.

2. Agglutináló és flektáló jegyek a nyelvek kontrasztivitásában

A kontrasztív kutatás kiindulópontja a vizsgált nyelvek részrendszerének leírása, azok tipológiai sajátosságának elemzése. A nyelvtipológia a nyelvek összehasonlításának az a módszere, amely a vizsgált nyelveknek sem a rokonságára sem a földrajzi elhelyezkedésére nincs tekintettel, nem nevezhető sem szinkron, sem diakron szemléletnek, hanem ún. pánkronikus megközelítést alkalmazva vizsgálja a nyelvek tipikus tulajdonságát (vö. Saussure 1978: 115–117).

A legtöbb besorolás szerint a magyar az **agglutináló** (ragasztó) nyelvek közé tartozik. A nyelvtípus fő jellemzője, hogy a grammatikai viszonyokat olyan toldalékok fejezik ki, amelyek csak külsőleg „tapadnak” a töelemhez úgy, hogy a tő és a toldalékok tisztán elválnak egymástól (*kér-het-né-lek*). Az ilyen nyelvekben a szavaknak egyetlen alapalakja van, ehhez járul a sokféle toldalék. Az egyetlen alapalak alól is azért vannak a névszó- és az igetővek közt is kivételek (*tesz ~ tenni; alszik ~ aludni ~ alvás; erdő ~ erdőben ~ erdeje*). A magyar nyelv toldalékrendszere gazdag, több alcsoportot ismerünk a képzők, a jelek és a ragok rendszerében is, sőt vannak, amelyek besorolása a képzők és az inflexiós toldalékok közé nehézségekbe ütközik; lásd pl. az *-n/-an/-en* szóelem kérdéses volta (vö. Crystal 2003: 371; Misad 2002: 8–10).

A magyar nyelv tipikus szófajtani jellemzője, hogy az egyes szófajok nem különülnek el élesen egymástól, hisz ismertek a kettős szófajú szavak (*kék* – melléknév és főnév szerepét is betöltheti), valamint a kereszteződő szófajúság (igenevek). A szófajcsoportok meghatározása szintén problémás, hiszen még mindig nem egységes pl. az igenevek vagy a névmások besorolása a szófaji rendszerbe (Keszler szerk. 2000: 70–80).

A magyarban nyelvtani nemek nincsenek, grammatikailag nem teszünk különbséget pl. egyes szám harmadik személyben, hogy az *ő* lányra vagy fiúra vonatkozik-e. A német a harmadik személyt külön névmással (*er, sie, es*) jelöli.

A **német** az alaktani tipológia szerint flektáló nyelv. A tő és a toldalék szerves egységet alkot, amennyiben a tő a maga alakváltozataival vesz részt nyelvtani kategóriák és szintaktikai viszonyok kifejezésében, vagyis a német esetében a tömorfémák alakképzésében elsősorban a magánhangzó alternáció (Ablaut, Brechung, Umlaut) vesz részt (*sprechen – sprach, sprechen – sprich, sprechen – Gespräch*). Ezekben a nyelvekben számos névszói osztály van, többféle névszó- és igeragozás. A német nyelv esetében kiemelném a több lépcsőből álló igeragozási rendszert. A mai magyarhoz képest gazdag a múlt (Präteritum, Perfektum, Plusquamperfektum) és a jövő (Futur I, Futur II) idő paradigmája (vö. Kiefer 2006: 54–60; Vennemann 1982: 331).

A német nyelv további kiemelt tulajdonsága, hogy megkülönbözteti a nyelvtani nemeket, az egyes szintaktikai viszonyok kifejezése névelő (*der, die, das*) nélkül szinte elképzelhetetlen, ami a grammatikai nem jelölője. A magyar nyelvhez viszonyítva a németben az összes főnevet nagy kezdőbetűvel írjuk.

Morfológiai elemzésnél a német grammatika a prefixumon és a szuffixumon kívül egyéb toldalékmorfémákat is megkülönböztet. A magyarban ismeretlen az interfixum és a cirkumfixum fogalma. Az interfixum olyan morfémat jelent, amely beékelődik a töbe, mert az adott kifejezés ezt megkívánja. Interfixum figyelhető meg a *das Mauseloch* (egérlyuk) vagy a *hoffentlich* (remélhetőleg) szavakban. Cirkumfixum van a következő szavakban: *gelaunt* (vmilyen. kedvű), *bebrillt* (szemüveges), ebben az esetben a tő ékelődik be az affixumba. (vö. Keszler szerk. 2000: 38–40, 55, 56, 61; Vennemann 1982: 331).

A tömorfémákban megvalósuló alakmódosulás általában egyszerre több jelentésmozzanatot sűrít. A *geben* (adni) morféma esetében a *ge-* tőből levezethető a *gib ~ gab* alakpár, amelyek igeidő, igemód és személy tekintetében is eltérést mutatnak. A toldalékok rendszerére a poliszémia jellemző, pl. a *-t* szuffixum jelentése eltérő a *spricht, sprecht* vagy a *Sicht* szavakban (Szűcs 1999: 74–75).

A flektáló nyelvek, így a német sajátossága is a szuppletív alakok használata, vagyis egy-egy paradigma hiányos, rendhagyó alakokat tartalmaz, az agglutináló nyelvek esetében ez ritkábbnak számít (*jó, jobb, legjobb – gut, besser, best*). Érdeemes megfigyelni a szintetikusság-analitikusság tulajdonságokat magyar–német viszonylatban. Az agglutináló nyelvek a szintetikus nyelvekhez vannak közelebb (*olvastam, írhatok*), míg a flektáló nyelvekben több az analitikus szerkezet (*ich habe gelesen, ich kann schreiben*) (vö. Dolník 1999: 102; Szűcs 1999: 83-90).

A fent megjelölt és elemzett sajátosságok függvényében fontos megjegyezni, hogy a vizsgált nyelvekben észlelt agglutináló, ill. flektáló vonások megállapítása sokkal bonyolultabb. Nem elegendő kijelenteni, hogy a magyar agglutináló, a német pedig flektáló nyelv, mert ezek a tulajdonságok keverednek. A magyarban is fellelhetők a flektáló jegyek (*erdő ~ erdejében, mező ~ mezején, ajtó ~ ajtajában*), de akár még inkorporációra is találunk példát (*Kedvellek. Szeretlek.*) a *-LAK* morféma inkorporálja (bekebelezi) az E/2. sz. tárgyat. A németben is találunk agglutináló vonásokat (*atworte, atwortest, antwortet, antworten, antwortet, antworten*).

Megállapíthatjuk, hogy a nyelvekben bizonyos tipológiai sajátosságok dominálnak, ennek alapján soroljuk be őket az egyes csoportokba, de ugyanakkor fontos megjegyeznünk, hogy az idealizált típusok mellett olyan tulajdonságok is fellelhetők bennük, amik viszont más nyelvek tipológiai sajátossága. Ennek függvényében kijelenthetjük, hogy tiszta nyelvtípusok nem léteznek, hanem a típusvonások fokozatairól, keveredéséről, megoszlásáról és a folyamatban lévő elmozdulásokról beszélhetünk.

3. A magyar esetrendszer sajátossága

Az eset olyan grammatikai kategória, amely bizonyos nyelvekben megtalálható zárt morfológiai rendszer, felismerése objektív szerkezeti jegyek alapján valósulhat meg. A grammatikai kategória kifejezés újszerű a magyar nyelvtudományban, a régebbi leíró nyelvtanok nem használják terminusként, mert az agglutináló nyelvekben ez a kifejezés idegennek számít. A 20. század második felében Lotz János definiálta először a nyelvtani kategória kifejezést és ezen belül az eset terminust. Az esetrendszer a magyarban egy bonyolult hálózatot képez, mivel agglutináló nyelvről van szó, ugyanazokat az esetvégződéseket használja a névszóknál, pl. *apának*, *anyának*; mert nincsenek grammatikai nemek. Míg a német legtöbbször előjárókat használ, addig ugyanezeket az ekvivalens kifejezéseket a magyar esetragok és névutók segítségével fejezi ki (vö. Antal 2005: 282; Misadová 2011: 89).

„Valamely toldalék akkor és csakis akkor esetrag, ha a vele toldalékolt főnév lekötheti az igének valamely, alakja szempontjából is meghatározott vonzatát” (Kiefer szerk. 2006: 76).

Az esetragok rendszere, száma és megvalósulása eltérő a vizsgált nyelvekben. A magyar nyelvtudományban több elmélet is született azzal kapcsolatban, hogy hány esetragot is tartunk számon. Ez azzal magyarázható, hogy van olyan nyelvész, aki a toldalékok alaktani viselkedése alapján az Antal László által felállított 17 esetrag mellé még egyéb szuffixumokat is sorol. Példaként említhetném az akadémiai grammatikát, ahol 28 esetragot találunk a felsorolásban, az újabb nyelvtanok viszont 18-at elemeznek. A mai német nyelv négy alapesetet tárgyal (nominativus, genitivus, dativus, accusativus), flektáló nyelvekre jellemző tulajdonságok figyelhetők meg, valamint az előjárószók használata mellett kötelező elem a névelő. Vannak bizonyos szintaktikai helyzetek, amikor szuffixum is megjelenik (*mit den Freunden* – *barátokkal*, *während des Jahres* – *az év folyamán*) (vö. Misadová 2011: 89; Adamcová 2005: 74–75).

3.1. Igevonzatok és esetragok

A vonzatok kérdésköre az összehasonlító vizsgálatok egyik kedvelt témaköre, mellyel gazdag szakirodalom rendelkezik. A vonzatok vizsgálata tulajdonképpen a szintaxis síkján lehet a

legeredményesebb, viszont az összehasonlításokban felismert kiemelkedő alaktani sajátosságok miatt a morfológia, ill. a morfoszintaxis szinteken vizsgálható.

A vonzatszerkezetek oktatása sarkalatos pontja minden nyelvoktatási programnak, a kontrasztív nyelvészeti munkák kiemelt témájának számít. Magyar–német viszonylatban gyakoriak az ekvivalens vonzatok nemcsak az igék, hanem a névszók esetében is (*büszke vkire/vmire – stolz auf + A*), azonban az olyan példák száma sem alacsony ahol a két nyelv egy adott vonzat kifejezésében eltérő alaktani sajátosságokkal bír, másként fejezi ki a magyar és másként a német (*gazdag vmiben – reich an +D; követ vkit – folgt + D*), (Szűcs 1999: 102).

Dolgozatomban néhány ilyen sajátos igei vonzat elemzésére szeretnék kitérni, azokat az alaktani jellemzőket kiemelni, melyek egyértelmű bizonyítékai a két nyelv különbözőségének. Az igevonzatokat konkrét mondatokba ágyazva fogom szemléltetni. Az elemzés során a *-ra/-re* esetragok és azok német ekvivalensére fogok fókuszálni, két fő aspektust szeretnék kiemelni:

- **morfológiai sajátosság**
- **szemantikai jellemzők**

A vizsgált esetragot (sublativus) a leíró grammatikák „ráhelyezés esetnek“ is nevezik, valamilyen felületre való ráhelyezést jelöl (*asztalra, ágyra*).

Hipotézisek:

- a magyar esetragok német ekvivalensei nem alkotnak egy zárt rendszert, ezáltal egy magyar esetragnak több német megfelelője is lehet
- az egyes nyelvi variánsok előfordulása, az előfordulások gyakorisága morfológiai és szemantikai szabályszerűségekkel magyarázható.

Dolgozatomban a következő kérdésekre keresem a választ:

- Mi befolyásolja azt a tényt, hogy az alakilag egyező struktúrákban a németben más-más előljáró, ill. szerkezet váltakozik egymással?
- Milyen alaktani és jelentéstani aspektussal jellemezhetők az ekvivalens kifejezések megjelenései?

- Mely ekvivalensek váltakozása bizonyítható a szemantika szabályszerűségeivel?
- Hogyan viselkedik a morfológiai, ill. jelentéstani változó a vizsgált indoeurópai nyelv esetében?

3.2. Bizonyító elemzések

Alaktanilag a németben a *-ra/-re* esetragnak két megfelelője is van – *auf, an* - aszerint, hogy az irányjelölés vízszintes vagy függőleges objektumra történik-e (Helbig–Buscha 2001: 564).

Ottó a táblára krétával ír.

Otto schreibt an die Tafel mit der Kreide.

Éva a könyvet az asztalra teszi.

Eva legt das Buch auf den Tisch.

Az említett esetrag vizsgálata viszont korántsem ilyen egyszerű, ugyanis a fenti példák csupán rendszertani sajátosságokra utalnak, nem magyarázható velük, hogy pl. miért nem alkalmazhatjuk a fordításban a *zu der Post* (*postára*) helyett az *auf/an die Post* kifejezést. Az utóbbi is létező forma (*an der Post*), csakhogy ennek megfelelője a *postán* szó.

Elemzéseimben továbbá a következő mondatokkal foglalkozom:

1. *Apa a kenyeret az asztalra teszi.*

Der Vater legt das Brot auf den Tisch.

2. *Az élet a fiatalokat önálló gondolkodásra neveli.*

Das Leben erzieht die Jugendliche zum selbständigen Denken.

3. *A tanár felhívja a figyelmet az új regényre.*

Der Lehrer lenkt die Aufmerksamkeit auf den neuen Roman.

4. *A polgármester meghívja a képviselőket a tanácskozásra.*

Der Bürgermeister lädt den Abgeordneten zur Beratung ein.

Ha megvizsgáljuk a fenti mondatokat, arra a következtetésre jutunk, hogy míg a magyar mondatokban nem változik a harmadik, ill. negyedik bővítmény ragja (*asztalra, gondolkodásra, regényre, tanácskozásra*), addig a német fordításban az *auf* és a *zu* előjáró váltakoznak egymással. Ebből arra következtethetünk, hogy az első és a harmadik, ill. a második és a negyedik mondat lexikai-szemantikai szempontból közelebb áll egymáshoz, amit a konkrét (*asztalra, regényre*) és az elvont (*gondolkodásra, tanácskozásra*) bővítmény alapján vizsgálhatunk. Szembetűnő a különbség azonban a második és a negyedik mondat jelentésszerkezete (elvontság) a többihez viszonyítva. Az első mondat harmadik bővítményében az *auf* konkrét irányt jelöl. Megállapíthatjuk tehát, hogy az irányt jelző előjárók közül az *auf* alkalmazható, ha a főnév, amelyre vonatkozik, konkrét (*auf den Tisch, auf den neuen Roman*).

Az első és a negyedik mondat lexikai-szemantikai távolsága nem szembetűnő, okát valószínűleg abban kereshetjük, hogy a két előjáró jelentéstartalma közelebb áll egymáshoz. Az első mondatban az *auf* konkrét irányt jelöl, a negyedikben a *zu* szerepe szintén irányjelölés (*auf den Tisch, zur Beratung*). Ha keresünk analóg példát, akkor láthatjuk jobban a *zu* irányjelölését:

Péter anyját a megállóhoz kíséri.

Peter begleitet seine Mutter zu der Haltestelle.

Klára a lányát a postára küldi.

Klara schickt ihres Mädchen zur Post.

Ha bizonyítani szeretnénk az irányjelölést, mindenképpen más irányjelölő előjáróval helyettesíteni tudjuk (*an die Haltestelle, in die Post*). Ugyanilyen konkrét irányjelölést látunk a harmadik példamondatban.

Megpróbálhatjuk a második mondat vonzatába konkrét főnevet helyettesíteni, valamint a harmadik mondat vonzatában egy elvont főnevet helyettesíteni:

2. **Az élet a fiatalokat az új regényre neveli.*

**Das Leben erzieht die Jugendliche zum neuen Roman.*

3. *A tanár felhívja a figyelmet az önálló gondolkodásra.*

Der Lehrer lenkt die Aufmerksamkeit auf das selbständige Denken.

A fenti mondatok elemzéséből arra következtethetünk, hogy a második mondat vonzata konkrét főnevet nem tűr meg, míg a harmadik mondaté minden nehézség nélkül megengedi akár az elvont főnév jelenlétét is.

Annak megítélésében, hogy a magyar *-ra/-re* határozóragnak az adott kontextusban melyik (*auf, zu*) német előjárósó a megfelelője, az igei jelentéstartalom határozza meg. Ha az ige konkrét főnevet vonz, akkor a *-ra/-re* esetragnak az *auf (an)* előjárósó fog megfelelni a németben.

asztalra tenni – auf den Tisch legen

ágyra nézni – auf das Bett sehen

tanárra figyelni - auf den Lehrer achten

feladatra összpontosítani – auf die Aufgabe konzentrieren

táblára írni – an die Tafel schreiben

faliújságra nézni – an die Wandzeitung sehen

Ha elvont főnevet vonz az ige, akkor a *-ra/-re* esetrag német megfelelője a *zu* előjáró lesz.

gondolkodásra ösztönözni – zum Denken fördern

döntésre kényszeríteni – zur Entscheidung erzwungen

tanácskozásra hívni – zur Beratung laden

elhagyásra felszólítani – zum Verlassen auffordern

halálra ítélni – zum Tod verurteilen

Összegzés

Tanulmányomban a magyar és a német esetrendszer különbözőségére szerettem volna rámutatni igei vonzatok segítségével. Az igevonzatok és a szintaktikai szerkezetek megfelelő korpuszként szolgálnak egy-egy alaktani, illetve jelentéstani mutató bizonyítására. A *-ra/-re* irányt jelölő toldalékmorfémák német megfelelői az *auf* (*an*) és a *zu* előjárók, melyek alkalmazása morfológiai és szemantikai szabályszerűségekkel magyarázható.

Irodalom

ADAMCOVÁ L.: Moderne Linguistik. Wien: Edition Praesens, Verlag für Literatur- und Sprachwissenschaft, 2005, ISBN 80 08 01 343 5

ANTAL, L.: A formális nyelvi elemzés. A magyar esetrendszer. 2. kiadás, Bicske: SZAK Kiadó, 2005, ISBN 963 9131 80 6

Crystal, D.: A nyelv enciklopédiája, Budapest: Osiris Kiadó, 2003, ISBN 963 389 481 6

GECSŐ T.: Kontrasztív szemantikai kutatások. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XI. Tinta Könyvkiadó: Budapest, 2001 ISBN 963 9372 15 3

GÖTZ–HAENSEN–WELLMANN: Langenscheidts Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. Berlin, 1997, ISBN 3 468 96102 2

HALÁSZ–FÖLDES–UZGONYI szerk. Német–magyar nagyszótár. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998, ISBN 963 05 7872 7

HELBIG–BUSCHA: Deutsche Grammatik. Druckhaus „Thomas Müntzer” Thüringen, 2005, ISBN 3 468 49493 9

HORVÁTH–TEMESI szerk. Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás. Budapest: Tankönyvkiadó, 228–329, 1972, ISBN 963 7356 26 6

KIEFER, F.: Magyar nyelv, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006, ISBN 963 05 7737 2

LÁSZLÓ–SZANYI.: Magyar–német igei vonzatok. Tankönyvkiadó: Budapest, 2003, ISBN 963 17 9609 4

MISAD, K.: Képző vagy rag az -n/-an/-en szóelem? In: Katedra IX. évf. 5. sz., 2002, 8–10, ISSN 1335 6445

MISADOVÁ, K.: Kontrasztívne skúmanie morfológickej roviny slovenského a maďarského jazyka z aspektu vyučovania maďarčiny ako cudzieho jazyka. Dizertačná práca. UK. Bratislava, 1998.

MISADOVÁ, K.: KAPITOLY Z MORFOLÓGIE MAĎARSKÉHO JAZYKA. Kontrasztívny opis niektorých morfológických javov maďarského jazyka. Univerzita Komenského v Bratislave, 2011, 133 p., ISBN 978-80-223-2984-2

LOTZ J.: Szonettkoszorú a nyelvről. Budapest: Gondolat Kiadó, 1976, ISBN 963 280 163 6

SZÚCS T.: Magyar–német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában. (a magyar mint idegen nyelv és kultúra közvetítésében), Pécsi Nyelvészeti Tanulmányok. Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest, 1999, ISBN 963 19 0007 X

SAUSSURE, F.: Bevezetés az általános nyelvészetbe. B. Lőrinczy Éva fordításában,
Budapest: CORVINA Kiadó, 1978, ISBN 963 13 4414 2

VENNEMANN, T.: Isolation – Agglutination – Flexion? In: Heinz, S.-U. Wandruszka (Hg.):
Fakten und Theorien. Gunter Narr, Tübingen, 327–334, 1982.